

ЧИНОПОСЛЕДОВАНИЕ НА ШЕСТВИЕТО С МОЩИТЕ НА СВ. ЙОАН РИЛСКИ – В ТЕКСТОВЕ И ИЗОБРАЖЕНИЯ

Елена ПОПОВА (Велико Търново)

I. Чинопоследование на литийно шествие по Устав

Ако разгледаме характера на последованията на обредите в типика¹, можем да категоризираме литиите на отделни видове съобразно повода за извършването им, църковните, обществени или частни събития; но тъй като в случая ни интересува формалната им страна, сиреч порядъкът, в който те се извършват, редът на участниците и на свещените предмети и символи, които се носят по време на процесите — то за целта е достатъчно да приведа само някои от основните последования, по чийто образец се извършват и другите обреди по разни поводи.

Според определението на св. Симеон Солунски лития се извършва в притвора на храма, в градска среда или извън града.

За начина на извършване на лития в притвора на храма можем да се ориентираме по Устава на великата вечерня:

Чинъ бденїа всенощнаго: [...] и такъ исходитъ ѿреи со дїакономъ, свѣрними дверьми, предидоущи гъ или двѣма свѣтильникомъ, дїаконовъ же с кадилницею, на гъ же послѣдоущи гъ. И поемъ стїхирюу храма, и исходимъ въ притворъ. И тамъ кадитъ дїаконъ сватъи икони и настолтѣла, и лики по чиноу: и станетъ на своемъ мѣстѣ....

Казано на съвременен език, това представлява краткия вариант на литията (извършвана в притвора или пред храма), при който най-отпред вървят двама свещоносци, след тях — двама дякони с кадилници, следвани от свещеника, непосредствено след когото вървят певците-анагности. Литиен кръст и хоругви не се носят.

За лития на Великия водосвет, на бдението в навечерието на празника Богоявление, уставът гласи: ... И по замквонноі молитвѣ, авїе исходитъ вси

¹ Историята и разновидностите на богослужебните устава (типичи) и техните редакции подробно са разгледани в: Архимандрит Авксентий. Литургика. „Праксис“, Пловдив, 2005, 178—203.

ко свѣщенноі коупѣли въ притворѣ, или на источники, царскими враты. Игоумень, или старѣишии ѿрени, носѣи на главѣ честныи крестѣ, предидоущимъ емоу свѣщеносцеи, и дѣлконшмъ съ кадилы, и полагаютъ честныи крестѣ на благоукрашенномъ столѣ, идѣже и водѣ зготованнѣи въ чашѣ, и свѣщамъ окрестъ столышмъ, и даются свѣщы вратѣи. Клирикѣи же поющымъ тропарь, гласъ и: Гласъ Господенъ на водахъ: трижды. Въ тоже время настоатель кадитъ окрестъ стола ....

Този текст дефинира последованието по една много древна практика. От апостолските времена до V в. Великият водосвет се извършва еднократно, в полунощ, и е свързан с кръщаването на големи групи оглашени в осветената богоявленска вода. Антиохийският патриарх Петър Гнафеас (†488) въвежда практиката той да се извършва два пъти годишно (предния ден и на самия празник); в Константинопол през VI в. първият водосвет (дн. 05.01.) се извършвал във водоем, разположен пред църквата „Св. София“, а вторият (06.01.) — в баптистерия „Св. Йоан Предтеча“ към същия храм². Поради това в текста на типика отиването до „священной купели в притвор или на источники“ (също на територията на храма) по същество доближава чина до краткия вариант на литията на всенощното бдение, извършвана в притвора на храма; тук ясно личи влиянието на Устава на Великата Христова църква³.

По-пълно предписание за извършване на лития в типика се среща при други чинове, например в частта за последованието на Светли понеделник (и цялата Светла неделя след Пасха): ...Сице же кываетъ слоужба зтрени, во всю седмицу свѣтлоую. Творим же и літїю вѣк обители. [Зри] Подобааетъ вѣдати: Йоко творимъ исхожденіе днесь вѣк монастырѣ, преносаще хоругви. В роукахъ же держаще стое Евангеліе, честныи крестѣ, и икѣны, воскресенїа Христова, и пречїстѣя Богородицы. Поемъ канѣнъ пасхи съ богородичны....

Тук вече са налице и хоругвите, както и Евангелието, Честният кръст и иконите на Христос и св. Богородица. Редът на изнасянето им обаче не се уточнява⁴. Още по-детайлно описание на лития срещаме в Служеб-

² Пак там, с. 648—650.

³ Уставът на Великата Христова църква („Св. София“ в Константинопол), в който липсва дисциплинарна част, тъй като не е предназначен за манастирите, оказва силно влияние върху другите устави и „особено върху богослужебната практика в катедралните храмове на големите градове в империята“ (Вж. пак там, с. 197).

⁴ Архим. Авксентий отбелязва наличието на редица непоследователности в богослужебната практика, произтичащи от начина на използване на богослужебните устави. „Проблемът с днес използвания богослужебен устав се задълбочава още повече от факта, че няма храм в Българската

Ил. 1. а) Щампа „Св. Йоан Рилски с житие“, 1792, гравирана в Москва от дякон Николай; б) детайл от щампата с „Посрещане на мощите“.

ника, в частта „Лития на храмов празник“ — и това е единственият „собствен“, самостоятелно обособен литиен чин в устава; редът в него е актуален и при съвременния Велик водосвет (без частта с обиколката на храма), както и при други обреди: „В края на Божествената Литургия, подир водосвета след задамвонната молитва, най-напред свещеносците, пред които носят кръста с църковните хоругви, след тях певците, пеещи тропара на храма, а подир тях дяконите и свещениците, носейки св. кръст, св. Евангелие, иконата на храма и осветена вода — всички излизат от църква и я обикалят, като правят четири спирания: на южната страна, източната, северната и западната, винаги обърнати към храма“⁵.

Можем да добием представа как се е изпълнявало последованието на Великия водосвет с лития през възрожденската епоха от разказа на непосредствен участник — Стефан Вълков от Жеравна (в дописка в „Цариградски вестник“, № 155—157, 9—23 януари 1854 г., с описание на някои празници в с. Жеравна). Ето неговото „описание на Водокръщ“:

„...водоосвячението става вън от селоту на най-добрий кладенец, който ся дума Старча [...] Сега нека кажем накъсичко обрядът церковний, който става от църквата ду кладенеца Старча и е този: Църквата как пусни, ще ся облекат сичкити попови с най-великолепните си церковни одежди, ще притъкмят анагностити със серафимити (рениди) подобну за фенерити и за байрецити и като ся всичкити добре натъкмят и наредят чинно според церковний обряд, клисаря ще тръгне из дворната врата, ако е твърде голяма, казуват я порта, първу напред клисару, що казахме, коту ще клепа клепалуту силну, което му носят на рамо нахуляну или пропъкнату на една курава тояга, и доде стигнат на кладениця ще клепа напред, после негу ще варват певцити и ще пеят високу Г. Господин и прочее, подир тях поповити ще варват, наред сичкити човеци кратку един по други с благоговение и благочиние, като стигнат на кладеницу ще святат вода поповити на приготвенуту месту...“⁶.

Накрая ще цитирам разказа на съвременник, участник в църковните

православна църква, където той да е извършван изцяло. Съкращаването на богослужебните последования е произволно и става според личното разбиране и грамотност на всеки свещенослужител. От тук произтича и липсата на единообразие в богослужението“ (пак там, с. 178—179).

⁵ Служебник. Синодално издателство. С., 1951, с. 191.

⁶ Из българския възрожденски печат. Извори за българската етнография 1. Етнографски институт с музей при БАН. С., 1992, с. 288, № IV 20.

Ил. 2. а) Щампа „Св. Йоан Рилски с житие“, 1809, гравирана в Москва от йеромонах Гавриил; б) детайл от щампата с „Посрещане на мощите“.

обреди и познавач на последованията в детайли — протопсалт Даниел Йорданов от църквата „Успение Богородично“ в Горна Оряховица⁷:

„Пълният вариант на литията предвижда: начело на шествието вървят нисшите църковни служители (техните длъжности са документирани от времето на император Ираклий, в подробен списък на служителите в църквата „Св. София“ в Константинопол). Те носят: най-отпред — литийния кръст, който се извисява, прикачен към дълга дръжка. После са хоругвоносците, носещи две или четири хоругви. След тях — двама свещоносци. Свещите също са прикрепени към дълги „прътове“; често по върховете им са монтирани фенери, които предпазват пламчетата от вятъра. Следват — двама дякони с кадилници. След тях върви свещеник и носи Евангелието; в символичен план то е образ на самия Христос, тъй че всичко друго — включително икони, св. мощи и пр. реликви — се нарежда зад него. Следват висшите църковни служители, подредени двама по двама по старшинство.“

И така, вече се очерта следната обща схема на литийното шествие от гледна точка на носените богослужбни предмети, символи и светини:

1. Литиен кръст (носен от иподякон).
2. Хоругви (четен брой, носени от хоругвоносци).
3. Свещи (четен брой, във фенери, носени от свещоносци).
4. Група на певците (не носят нищо).
5. Кадилници (носени от дякони).
6. Св. Евангелие (носено от свещеник или игумен).
7. Икони, св. мощи и др. реликви (носени от свещеници и дякони или от монаси, подредени по двама).

(Мястото на дяконите с рипиди не е фиксирано в типичите. За него съдим по изображенията на литии в изкуството.)

II. Литийни шествия със св. мощи в житийни и панегирични текстове

Закономерно би било да разгледаме изображенията на епизода с посрещането на св. мощи на св. Йоан Рилски в контекста на огромната светогорска графична продукция, предхождаща по време риломанастирските шампи от XIX век. Сред атонските шампи обаче сюжетът

⁷ Разказано на 12.01.2008. Протопсалт Д. Йорданов, който притежава солидни познания едновременно по теоретичните основи и по практическите аспекти на литургиката, води упражненията по Литургика като гл. ас. в катедра „Историческо и практическо богословие“ към Православен богословски факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“.

„посрещане на св. мощи“ не фигурира вероятно защото атонските манастири поръчват най-вече гравюри, представящи прославените им чудотворни икони, легендите за тяхната мистична поява и проявления — докато сюжетът „посрещане / изпращане на св. мощи“, изграден върху реална историческа основа, първо преминава през литературна трансформация, където се „узаконавя“ и унифицира съобразно етикета на агиографския жанр, и едва тогава бива визуализиран със средствата на изобразителното изкуство. Там, в полето на изкуството, литературната схема на епизода се допълва и витализира с елементи от живите ритуални практики, (които, опосредствани по този начин, често нямат особена връзка с оригиналните параметри на събитието-първообраз).

Така историческият епизод с посрещането през 1469 г. на мощите на св. Йоан Рилски, пренесени от Търново в Рилския манастир, преди да стане обект на графичното изкуство към края на XVIII век, присъства като сюжет в старата българска литература, в ръкописи, пазени в библиотеката на обителта и несъмнено познати на манастирското братство; логично би било да очакваме агиографските текстове да са залегнали в основата на визуалната интерпретация⁸. Затова нека се опитаме да открием описания на чинопоследованието на този и други подобни епизоди в старата ни литература.

За пренасяне на мощите на Рилския светец се говори още в Евтимиевото пространно житие; и макар там да се описва друг епизод — пренасянето на св. мощи от Средец в Търново през 1195 г., при това без подробности за формата на посрещането (думата *хоругва*, например, наистина се споменава, но в съвсем друг контекст: относно Калоян, който „*прие хоругвите на царството*“⁹) — то това житие, заедно с другите творби на Евтимий, става образец в жанра, литературен етикет, следван от по-сетнешните автори. Топосът „посрещане /изпращане/ на мощи“ в останалите Евтимиеви жития изглежда така: „[Калоян] *взе мощите на преподобния Иларион и с кандила и аромати ги пренесе в своя славен*

⁸ Повече по въпроса за връзката между литературна и художествена агиография в: Бакалова, Е. Житиеписно повествование и изобразителна интерпретация. — Старобългарска литература, 25—26, 1991, 173—187; Бакалова, Е. Рилската чудотворна икона-реликварий, Константинопол и Мара Бранкович. — В: България и Сърбия в контекста на византийската цивилизация, С., 2003. с. 193—228.

⁹ Патриарх Евтимий. Пространно житие на св. Йоан Рилски. (Прев. Кл. Иванова). — В: Търновска книжовна школа. Антология. (Съст. Г. Данчев, Н. Дончева-Панайотова). С., 1996, с. 25.

град Търнов. Като чу патриархът, излезе с целия си клир със свещи и кандила да посрещне светеца.¹⁰; „...взеха го [тялото на св. Петка Търновска] със свещи и кадила, с аромати и благовония; с радост го положиха в църквата на Светите и всехвални апостоли“¹¹; „всички околни се стичаха със свещи, с кадила, с благовонни масла и изпрацаха ковчега на преподобната към славния царстващ град Търнов“¹². За мощите на св. Филотея Темнишка е отбелязано: „Когато, прочее, започнаха да се приближават до Търнов, патриархът узна, събра целия църковен клир и излезе да ги посрещне със свещи, кадила и благовонни масла“¹³. Дори когато става въпрос за посрещане не на св. мощи, а на жива личност, литературният етикет не се променя (в „Похвално слово на св. Йоан Поливотски“ е отбелязано: „Градските жители научиха за неговото приближаване и много се възрадваха душевно: със свещи и кандилници усърдно излизаха на срещата...“¹⁴). Тези Евтимиеви топоси се възпроизвеждат от други писатели, работили в агиографския и в панегиричния жанр; напр. Григорий Цамблак разказва как воеводата на Молдовлахия Йоан Александър посрещнал мощите на св. Йоан Нови Сучавски „с всички славни свои боляри и множество божии люде, още и с архиерея и целия църковен причт, със свещи и кандила и благовонно миро“¹⁵. Особено любопитен е начинът, по който в „Похвално слово за св. Филотея“, написано в духа на търновската панегирична традиция, Йоасаф Бдински повтаря Евтимиевия лаконичен разказ за посрещането на ковчега с мощите на светицата в Търново („когато чу, патриархът заедно с клира и целия синклит с народа излязоха да я посрещнат със свещи и с благовонни кадила“¹⁶) — а при епизода с пренасянето на същите

¹⁰ Патриарх Евтимий. Пространно житие на св. Иларион Мъгленски. (Прев. М. Спасова, Кл. Иванова). Пак там, с. 49.

¹¹ Патриарх Евтимий. Пространно житие на св. Петка Търновска. (Прев. Кл. Иванова). — Пак там, с. 60.

¹² Пак там, с. 61.

¹³ Патриарх Евтимий. Пространно житие на св. Филотея Темнишка. (Прев. Кл. Иванова). Пак там, с. 75.

¹⁴ Патриарх Евтимий. Похвално слово за св. Йоан Поливотски. (Прев. Кл. Иванова). Пак там, с. 81.

¹⁵ Григорий Цамблак. Мъчение на св. Йоан Нови Сучавски (Бялградски). (Прев. П. Русев, А. Давидов). — Пак там, с. 232. За това житие като текстуална основа на произведения на църковното изкуство вж. Бакалова, Е. Цамблаковото „Мъчение на св. Йоан Нови“ в румънската монументална живопис от XV—XVIII век. — *Paleobulgarica/ Старобългаристика XV* (1991), 4, 56—77.

¹⁶ Йоасаф Бдински. Похвално слово за св. Филотея. (Прев. В. Сл. Киселков). — В: Търновска книжовна школа..., с. 260.

мощи във Видин през 1394 г. (в който Йоасаф като Видински патриарх взема непосредствено участие) привежда обилие от красноречиви подробности („когато вдигахме благоговейно светото и преподобно тяло и впрягахме колесницата, ние пак богато украсихме ковчега на священото съкровище, като го обвихме сияйно с багреници и платове. А след като го натъквихме още и с благоуханни масла и с ароматични кадила, радостно се отправихме за у дома [...] целият църковен клир на нашия град заедно със священослужителите и левитите, облечени с бели и свещени одежди, със свещи, благоуханни кадила, още и целият монашески лик и простият народ от целия град и околността ни посрещнаха...“¹⁷

Да обобщим: свещи и благоуханни кандила — това са неизменните и единствени атрибути на ритуала при приемането на реликвата в старата българска литература. Безспорно светлинният и ароматният код символично внушават идеята за светостта и нетленността на мощите. От друга страна обаче, те са елементи в последованието на кратката лития, която се извършва в притвора или пред храма; да си спомним, че при нея отпред вървят свещоносците, след тях — дяконите с кадилници, после е йереят, следван от псалтите и т.н.¹⁸; липсват кръстове, хоругви, Евангелие и икони.

Да проверим степената на Евтимиевото влияние върху тези детайли в произведенията, описващи посрещането на мощите на Рилския светец в неговата обител, чиито ръкописи се пазят там: от Димитър Кантакузин и от Владислав Граматик. Единственият препис на „Житие с малка похвала на св. Йоан Рилски“ от Кантакузин е в състава на Рилския панегирик на Владислав Граматик от 1479 г. и е притежание на манастирското книгохранилище¹⁹; и двете жития са издадени от Неофит Рилски в Белград през 1836 г. Първият текст гласи: „те [иноците] с радост тръгнаха на път, понесли този велик постник. И щом научи за това игуменът на манастира, посрещна заедно с всички почетно иноците със запалени свещи и с благовоние на тамян, изпълващо въздуха“²⁰. Владислав Граматик обаче детайлно описва етапите и спирките по маршрута: първото посрещане на мощите е „в село, на ден и половина път от манастира“; „а игуменът, също и братята, взеха свещи и най-благо-

¹⁷ Пак там, 262—263.

¹⁸ Вж. Устав на великата вечерня, частта за всеобщо бдение.

¹⁹ Спространов Е. Опис на ръкописите в библиотеката на Рилския манастир. С., 1902, рък. 4/8, 104—114.

²⁰ Димитър Кантакузин. Житие с малка похвала на св. Йоан Рилски. (Прев. А. Минчева). — В: Гърновска книжовна школа, с. 309.

вонни кадила и тържествено го посрещнаха в гореказаното село при реката. [...] На заранта запалиха свещите и кадилата и като извършиха молитва, сам игуменът заедно със свещениците тръгна пред ковчега, като се веселеше и пеше. [...] срещна ги цялото манастирско братство с икони и кръстове на мястото, наречено Върбица...²¹. В този разказ първата фаза на посрещането преминава скромно, с кадила и свещи — но за финалния и най-тържествен етап най-накрая се изваждат иконите и кръстовете.

III. Посрещането на мощите на св. Йоан Рилски в манастира в графични изображения

Описаните от Владислав Граматик детайли в Рилска повест несъмнено са били известни на братството, населявало манастира през последното десетилетие на XVIII и през следващото столетие, от когато датират следните щампи с изображения на процесията с посрещането на мощите

Ил. 4. Стенопис в църквата при гроба на св. Йоан Рилски, края на 20-те г. на XIX в., зограф Димитър Христов от Самоков

²¹ Владислав Граматик. Повест за пренасяне на мощите на св. Йоан Рилски от Търново до Рила. (Прев. Г. Данчев, Ив. Харалампиев). Пак там, с. 338—339.

Ил. 5. а) Шампа, гравирана от Томас Сидер през 1839 г.; б) детайл от шампата с „Посрещане на мощите“.

в обителта:

- 1791. Щампа „Св. Йоан Рилски с житийни сцени“, гравирана във Виена от Лазар х. Икономович. Размери 61 x 45 см, отпечатък в НБКМ — София.

- 1792. Щампа „Св. Йоан Рилски с житийни сцени“. Гравирана в Москва от дякон Николай. Клишето не е запазено. Отпечатък с размери 72 x 51 се пази в НБКМ — София.

- 1809. Щампа, гравирана в Москва със средствата на йеромонах Гавриил. Отпечатък с размери 30 x 38 см се пази в НБКМ.

- 1836. Щампа; месингово клише с размери 31 x 41 см се пази в НМ — Рилски манастир.

- 1836. Медна гравюра „Св. Йоан Рилски с житие“. Гравирана на Атон от Артимиос Пелопонисиос. Клише и отпечатък с размери 55 x 43 се пазят в НМ — Рилски манастир.

- 1839 г. Щампа, гравирана от Томас Сидер със средствата на х. Исая Рилски; размери 51 x 44 см.

- 1866 г. Щампа „Св. Йоан Рилски“ от манастирската шампарница на Калистрат монах, РМ.

Да проверим доколко литературните описания са взети под внимание при изграждането на процесционната схема в изображенията. Тя е следната: в гравюрата от 1891 — отляво приближава към обителта групата монаси с ковчега на св. Йоан; от манастирската порта излиза колоната посрещачи. Най-отпред са: двама свещоносци с по една дълга свещ, зад тях — двама дякони с кадилници, игуменът на манастира със своята патерица, следван от двама послушници, придържащи мантията му. По-назад двама иноци носят по нещо (неясно какво), след тях двама монаси придържат голяма икона на св. Богородица (вероятно: чудотворната икона на св. Богородица Осеновица), следващите двама държат по една по-малка икона. В гравюрата от 1792 г. — почти същото (зад игумена върви монах със св. Евангелие, по-назад носят две икони, след тях — две хоругви), само че с огледално обърната посока на движението; шествието на посрещачите завива надясно и се разгръща по-отчетливо пред погледа на зрителя. (Замяната на иконата на „Св. Богородица“ с Евангелието може да е „корекция“ на дякон Николай, придържащ се към последованието по устав, докато във виенското гравьорско ателие са възпроизвели точно рисунката с чудотворната икона). В атонската щампа от 1836 г. процесията е обърната почти хоризонтално, като фриз, в посока надясно. Щампата от 1839 г. следва модела (и посоката) на процесията в най-ранната гравюра, от 1791. Тук се различават иконата и Евангелието, носени от монаси, вървящи непосредствено след игумена и неговите послушници; по-назад обаче

групата става твърде компактна и подробностите се сливат. Аналогично е изображението и в шампата на Калистрат от 1866 г., но там процесията придобива по-строен ред: зад игумена възрастен монах носи Евангелието, следващият зад него — иконата на св. Богородица. Прави впечатление, че във всички изображения свещоносците и послушниците до игумена имат неестествено малки размери спрямо останалите фигури. Това може да се счита за архаичен прием за представяне на лицата, стоящи най-ниско по длъжност в църковната йерархия — но също така може да отразява реална манастирска практика: носенето на свещите да се възлага на невръстни момчета-послушници.

Тези шампи, от своя страна, се използват като образец от иконописците през целия XIX в. В някои икони съвсем лесно може да се идентифицира точният модел — например в житийната икона на св. Йоан Рилски от тревненеца Цаню Захариев, направена през 1821 г. за църквата „Въведение Богородично“ в Чирпан. Там редът е следният: отпред са двама иноци с по една висока свещ, следват: дякони с кадилници, игуменът с двамата послушници, поддържащи края на мантията му; двама вървящи един до друг монаси държат разтворено Евангелие и икона, зад тях други двама носят хоругви. Схемата от шампите, коригирана и допълнена според уставната практика, придобива особено достоверен вид в живописната интерпретация на самоковския зограф Йоан Николов Иконописец. В икона от църквата „Св. Богородица“ в Копривщица най-отпред е добавен монах, удрящ клепало. Свещоносците държат не свещи, а фенери, непосредствено зад тях двама млади инока носят големи хоругви с ликовете на Христос и св. Богородица (с разтроени езици и увенчани с кръстове); дяконите с кадилници и игуменът с послушниците не са претърпели промени. След тях двама монаси, вървящи редом, носят разтворено Евангелие и малка икона с релефна рамка, (изображението не се разчита, логично е да бъде на св. Йоан Рилски), непосредствено зад тях е голямата икона на св. Богородица Осеновица. В иконата със същия сюжет, която зограф Йоан рисува през 1843 г. за Пирот, процесията следва подобен ред, макар да се движи в обратната посока²². Трябва да имаме предвид, че зографът продължително време е пребивавал в манастира, изпълнявайки поръчки за икони и стенописи; наблюдателен свидетел и извънредно талантлив живописец, той убедително е отразил своите преки впечатления от риломанастирската литийна практика в иконите, предназначени за Копривщица и Пирот. През 1863 г. синът на зограф Йоан — Никола Образописов изписва голяма стенописна сцена „Возвращение мощей“ в

²² **Василиев А.** Български възрожденски майстори. Живописци. Резбари. Строители. С., 1965, с. 144–145, ил. 252–253.

църквата „Св. ап. Петър и Павел“ на метоха Орлица при Рилския манастир. Макар да е поместена в естествана пейзажна среда и обогатена с множество битови подробности, по същество самата процесия не търпи изменения, съпоставена с познатата от щампите: групата на посрещачите се състои от двама млади свещоносци, дякони с кадилници, игумена с кръст и патерица, следван от двама послушници, зад тях монаси държат евангелие и икона, едва в края се различават две хоругви. Очевидно художникът е избрал да ползва като модел не бащината си трактовка на чинопоследованието, а се е доверил на традиционната му интерпретация в графичните отпечатъци, съхранявани в обителта.

Систематизирайки изображенията с оглед на чинопоследванието, констатираме следните изменения в общата схема на литийните шествия, представена по-горе:

1. Пред шествието (често) върви инок или клисар, биец клепалото.
2. Литиен кръст (носен от иподякон) — вместо него игуменът (на трета позиция) може да държи водосветен кръст.
3. Хоругви (четен брой, носени от хоругвоносци) — изместват се към края на челната група, след шеста позиция (единственото изключение предлагат иконите на Йоан Иконописец).
4. Свещи (четен брой, във фенери, носени от свещоносци) — на първа позиция.
5. Група на певците (не носят нищо) — в манастирската схема няма обособена такава.
6. Кадилници (носени от дякони) — излизат на втора позиция.
7. Игуменът на манастира (с двама послушници отзад, поддържащи расото) — на трета и четвърта позиция.
8. Св. Евангелие (носено от свещеник) — на пета позиция.
9. Свещеници, носещи реликвите (икони и св. мощи) — двама монаси, носещи чудотворната икона на св. Богородица Осеновица, иконата на храмовия празник или на св. Йоан Рилски; групата заема шеста позиция.

От разгледаните примери става ясно, че в изображенията на историческия епизод с посрещането на мощите на св. Йоан Рилски в манастира текстът на Рилска повест е следван най-общо като насока, но не и като норма за буквална интерпретация. Най-важният елемент в разказа на Владислав Граматик, например — за игумена, който избързал да пресрещне ковчега с тялото на преподобния и после заедно с него се върнал до манастира („сам игуменът заедно със свещениците тръгна пред ковчега, като се веселеше и пееше“) — никъде не е взет под внимание; игуменът във всички щампи заема своето неизменно място в групата на посрещачите, тежко и достолепно, както подобава на длъжността му — и както е представен в текста на Димитър Кантакузин, очевидно пред-

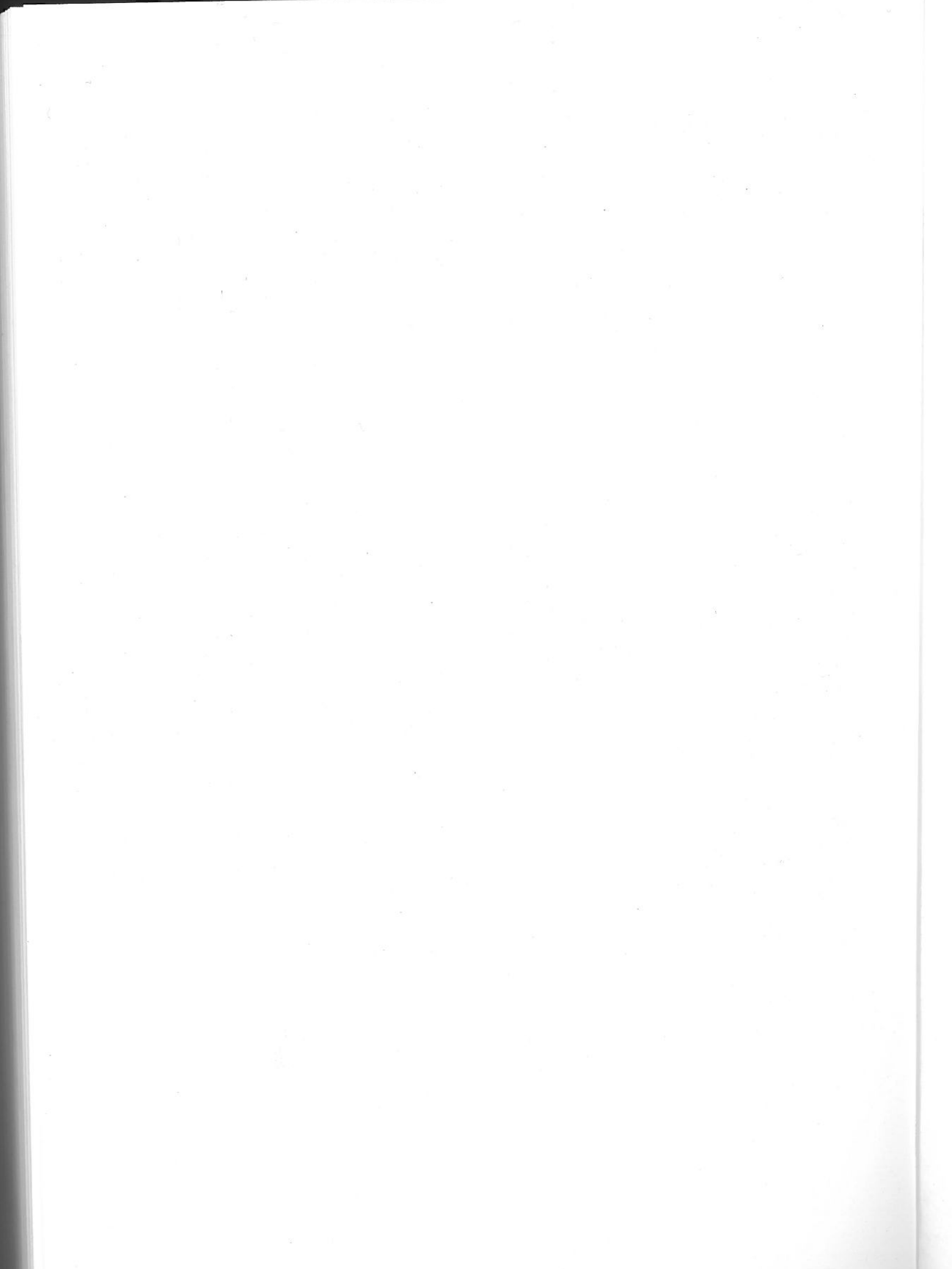

Ил. 3. Детайл от икона на тревненския зограф Цоню Симеонов, 1821.

Ил. 7. Стенопис в метоха Орлица при Рилския манастир от Никола Образописов, 1863.

почетен за случая.

Риломанастирските щампи, правени през продължителни интервали, обхващат един доста дълъг период (1791—1866), през който и живата богослужерна практика в манастира неизбежно е претърпявала трансформации. При отсъствието на чин „посрещане на св. мощи“ и някои противоречиви предписания в многобройните типичи относно различните последования, подходящи за компилация, на монасите — поръчителите на изображенията, явно им се е налагало да тълкуват и импровизират според случая. През годините подробностите в реда на процесията в изображения епизод варират и претърпяват промени, вероятно в унисон с динамиката на богослужерните практики в обителта²³.

А не трябва да се забравя още нещо: макар пренасянето на мощите на св. Йоан Рилски от Търново в Рилския манастир да се чества от братството на ежегоден празник със служба (на 1 юли), тя и днес се извършва в храма според последованието на всяка друга служба на светителски празник. Сиреч — конкретният исторически епизод се припомня литургично, но не се възпроизвежда символично, чрез действие — и това е една от принципните разлики между него (и изображенията му) и легендарните епизоди, свързани с появата или деянията на някои чудотворни манастирски икони (Богородичните икони на Бачковската или Троянската

Ил. 6. Част от икона „Св. Йоан Рилски с житие“ от самоковския зограф Йоан Иконописец, средата на XIX в. (преди 1857)

²³ Относно произволното използване на богослужерния устав и произтичащата оттам „липса на единообразие в богослужението“; вж. Архим. Авксентий, Цит. съч, бел. 11 на с. 120.

обител, светогорските чудотворни икони), които ежегодно се възпроизвеждат чрез ритуала и това неизбежно налага своя отпечатък върху изображенията на този ритуал в изкуството.

Накратко, след всичко казано дотук стигаме до следните изводи:

1. В богослужебната литература чинопоследването при лития със св. мощи не е конкретно дефинирано.

Уставът на Великата Христова църква, който не е предназначен за манастирите и в който липсва дисциплинарна част, оказва силно влияние върху другите устави. По отношение на процесиите обаче чинопоследването се интерпретира доста свободно. Пълният вариант на литията следва най-общо предписанията на Йерусалимския устав в частта за последованието на Светли понеделник. Манастирските богослужебни практики налагат редица изменения в реда на чинопоследванията.

2. В произведенията на старата българска литература от агиографския и патегиричния жанр чинопоследването не е обект на внимание.

В жанровия топос „свещи и благоуханни ка(н)дила“ частично е запазена връзката с последованието на кратката лития, която се извършва в притвора или пред храма; (при нея отпред вървят свещоносците, след тях — дяконите с кадилници, после е йереят, съответно: игуменът) — но всъщност светлинният и ароматният код са универсален белег на святост, те символично внушават идеята за светостта и нетленността на мощите, поради което са задължителни за литературния етикет.

3. В художествените интерпретации на епизода с посрещането на мощите на св. Йоан Рилски в манастира връзката с житийните и панегирични текстове се свежда до обратна визуализация на топоса „свещи и благоуханни ка(н)дила“ — оттам: до реконструкция на последованието на кратката лития в челната група на шествието. В по-задната му част се отразяват особеностите на локалната богослужебна практика.